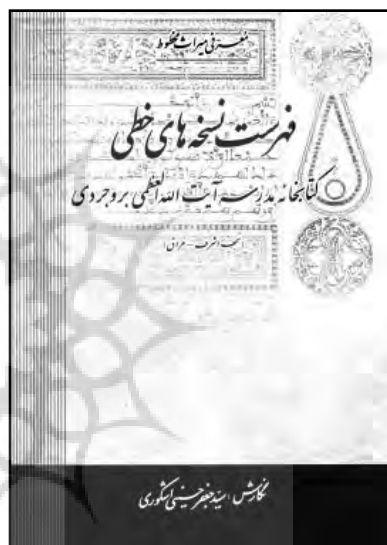

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه آیت‌الله العظمی بروجردی در نجف اشرف

■ فاضل هاشمی

نسخه پژوه

■ حسین اشکوری، سید جعفر. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه آیت‌الله العظمی بروجردی در نجف اشرف. قم؛ مجمع ذخایر اسلامی، ۱۳۸۸ (ج ۲).

معرفی کتاب

«فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه آیت‌الله العظمی بروجردی در عراق (نجف اشرف)» بنا بر مقدمه فهرست‌نگار: «مدرسه علمیه حضرت آیت‌الله فقیه که در سال ۱۳۷۳ قمری در نجف اشرف بنا شد بخشی از مدرسه به کتابخانه اختصاص یافت»، بانی محترم تعدادی از کتابخانه شخصی و سپس بخشی از کتاب‌های مرحوم اقبال، مؤسس کلاله خاور، را به این کتابخانه منتقل کرد و بعد از ذکر حوادثی که بر کتاب‌ها گذشت، از ۱۰۰۰ نسخه خطی که نزد حاج شیخ شریف نگهداری می‌شود موفق به فهرست تعداد ۳۲۰ نسخه شده است.

در واقع این فهرست در دو دفتر به تعداد ۴۲۳ عنوان در ۳۰۳ جلد^۱ و در ۴۲ موضوع که عبارتند از: اخلاق، ادب، اسطرلاب، اصول فقه، اعتقادات، بلاغت، پاسخ، پزشکی، تاریخ، تاریخ معصومین، تجوید، تراجم، تفسیر، تقویم، چند دانشی، حدیث، حساب، خط، درایه، دعا، رجال، زیارت، شعر، صرف، عرفان، علوم غریبه، علوم قرآن، فضائل معصومین، فقه، فقه قرآن، فلسفه، قرائت، کلام، کلام و فقه، لغت، متفرقه، معما، منطق، نامه‌نگاری، نجوم، نحو و هیأت (۴۲ موضوع) فهرست شده است. بیشترین

مقدمه

حضرت آیت‌الله العظمی حاج آقا حسین طباطبایی بروجردی مرجع تقلید شیعیان در صفر سال ۱۲۹۲ در بروجرد متولد شد و از تأثیرگذارترین مراجع تقلید در نیمه قرن چهاردهم شمسی بوده است. در اصفهان، نجف، مشهد و قم ساکن شده و به تعلیم و تعلم پرداخت در سال ۱۳۴۰ شمسی در قم دارفانی را وداع گفت وی دارای تألیفات زیادی قریب به ۵۰ اثر علمی می‌باشد. تعدادی زیادی از کتب مهم فقهی، حدیثی و رجالی به تشویق مرجع فقیه استنساخ و نویسانده شد که در اشاعه فرهنگ غنی شیعه نقش به‌سزایی را ایفا کرده است. وی اولین مرجع تقلید جهان تشیع بود که رساله عملیه را به صورت متداول امروزی و به صورت موضوعی، فهرست‌وار و دسته‌بندی به مقلدان ارائه کرد. عنایت خاصی به حفظ آثار گذشتگان داشت و چون خود اهل تحقیق بودند، همیشه در صدد فراهم آوردن فضایی برای اهل تحقیق بود، چنانچه به امر ایشان کتابخانه‌های مختلفی در قم، نجف، کرمانشاه و ایرانشهر... تأسیس شد. تعداد زیادی نسخه خطی و چاپی خریداری و در اختیار کتابخانه‌های مذکور برای استفاده طلاب گذاشت.^۲

حضرت آیت‌الله
العظمی حاج آقا
حسین طباطبایی
بروجردی مرجع
تقلید شیعیان در
صفر سال ۱۲۹۲ در
بروجرد متولد شد و از
تأثیرگذارترین مراجع
تقلید در نیمه قرن
چهاردهم شمسی بوده
است

۵. اطلاع شیفتگان دین و دانش از مساعی بی وقفه آباء و نیاکان در بذل وسع و توان، مال و جان برای صیانت حریم این دانش در جهت پیشبرد فرهنگ جامعه؛

۶. آشنایی محققان با منابع مهم و مورد اعتماد، دقیق و عمیق تحقیقاتی جهت استمداد و کاوش سنجیده و نسبتاً کامل در موضوعات مورد نظر در نهایت ارائه نتیجه‌ای جامع و ارزنده به جامعه بشری؛

۷. انس و الفت محققان با چهره‌های ناشناخته و غربت‌زده نسخه‌های خطی و پیشگیری از زوال ابدی نسخه‌ها در مخازن بسته کتابخانه‌ها و چنان که برخی از آنها از بین رفته باشد با فهرست‌نگاری، نام و نشان‌شان در کتب فهرستی به جای خواهد ماند؛

۸. امکان اطلاع و پیگیری موارد سرقت نسخه‌ها به وسیله ثبت و ضبط همه مشخصات آنها در فهرست؛

۹. آشنایی با چهره‌های علمی گمنام، مدرسان دارای بلاغ و اجازه و تلامذه آنان، هنرمندان و مالکان نسخه‌های خطی و نهایتاً معرفی نسخه‌های کهن خطی و میراث کهن فرهنگی به جامعه محققان و پژوهشگران و احیای آن و مصححان کتب خطی می‌باشد که فهرست نگار محترم در این فهرست موفق بوده است.

محورهای مورد بحث

نقاط قوت این فهرست عبارت است از:

۱. آوردن تصاویر نسخه‌ها بعد از معرفی و فهرست نسخه که محقق با یک نگاه به تصویر و مشخصات کتابشناسی و

نسخه‌ها در موضوع فقه می‌باشد یعنی ۱۲۵ نسخه (۲۹٪)، بعد از آن اصول فقه ۳۴ نسخه (۸٪) و سوم حدیث ۲۷ نسخه (۶٪) از کل می‌باشد.

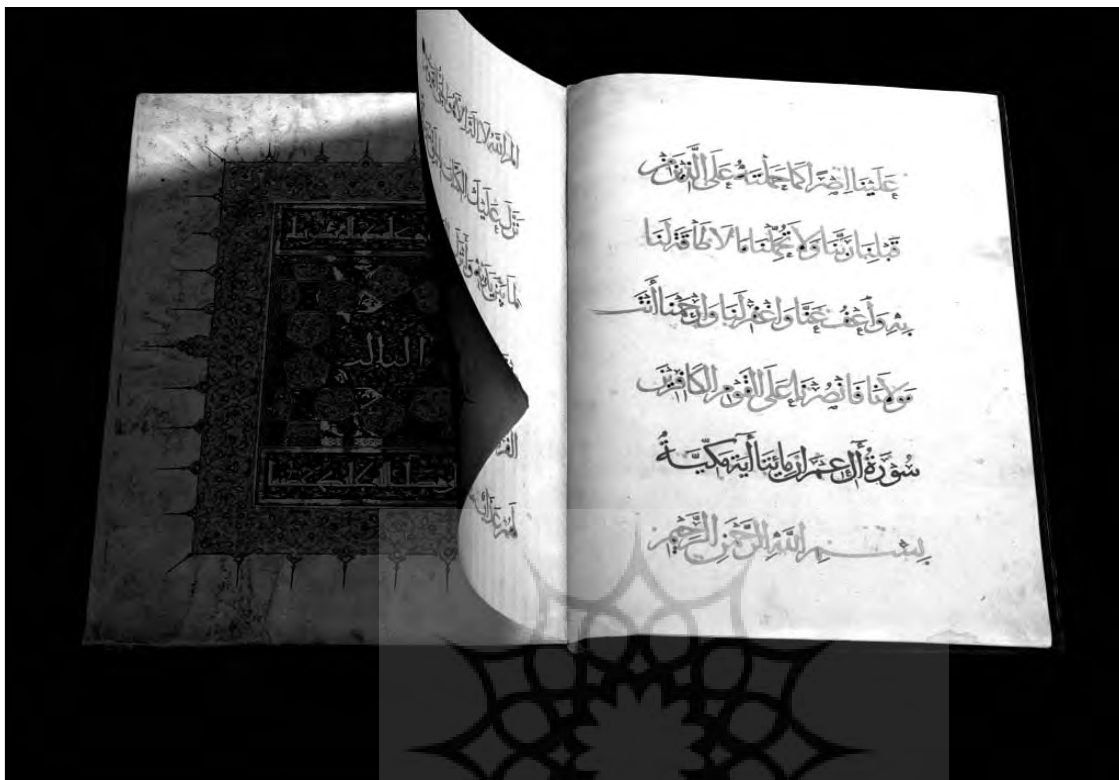
معرفی مؤلف

جناب حجة الاسلام سید جعفر حسینی اشکوری فرزند استاد و محقق برجسته و کتابشناس و مصحح متون سید احمد حسینی اشکوری است که سابقه طولانی در فهرست‌نویسی دارند چنانچه از ۱۱۲ فهرست منتشره و در دست انتشار مجمع ذخائر اسلامی تعداد ۲۰ جلد فهرست توسط حجة الاسلام سید جعفر حسینی اشکوری نوشته شده است که نشان از پرکاری ایشان و این که در فهرست‌نویسی پیرو والد معظم‌شان می‌باشند.

هدف

از فهرست‌نویسی کتب خطی می‌تواند موارد زیر باشد:

۱. شناساندن آثار ارزشمند و گرانقدر ناشناخته؛
۲. دستیابی آسان و سریع به نسخه‌های اصل یا خط مؤلف؛
۳. اطلاع محققان بر شمار نسخه‌های مختلف کتاب‌ها به ویژه نسخه‌های نفیس که باید در چاپ و نشر کتاب خاصی از آنها بهره گرفت و به مقابله و تصحیح آن رو آورد؛
۴. آشنایی با مقابله و بلاغ‌های برجستگان دین و دانش و استخراج یادداشت‌های بسیار سودمند در ابعاد مختلف تاریخ و تراجم و اوضاع اقتصادی و دستیابی به ناشناخته‌هایی که بسان کنز مکنون در قعر و کناره‌های این بحر ذخار نهفته است؛

تعیین موضوع در نسخه‌های خطی از معضلاتی است که هنوز فهرست‌نگاران نسخ خطی به یک قانون مدون و یکسان دست پیدا نکرده‌اند

بلاغ (د ۲ص ۶۹)؛

۷. زبده البیان ملا احمد مقدس اردبیلی کتابت در رجب ۹۹۱ (زمان حیات مؤلف) (د ۲ص ۸۹).

تعیین موضوع

در نسخه‌های خطی از معضلاتی است که هنوز فهرست‌نگاران نسخ خطی به یک قانون مدون و یکسان دست پیدا نکرده‌اند. عده‌ای براساس تقسیم‌بندی احصاءالعلوم فارابی و بعضی تلفیقی از تقسیم‌بندی علوم دانشمندان اسلامی و اروپایی (فرانسیس بیکن و دیویی) را بکار می‌بندند. اخیراً فهرست‌نگاران کتب خطی به این نتیجه رسیده‌اند که از دادن موضوعات کلی پرهیز کرده و موضوعات را ریزتر و جزئی‌تر کنند تا محققان بر تمام مباحث مندرج در نسخه خطی واقف گردند فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی کتابخانه آستان قدس رضوی اخیراً به گونه‌ای برنامه‌ریزی شده که علاوه بر موضوعات جزئی با عنایت به سرعنوان‌های موضوعی، در بخشی به نام کلید واژه‌ها، تمام مباحث برجسته و کلیدی نسخه‌ها ذکر شده و در پایگاه اطلاع‌رسانی نیز نمود پیدا کنند.

اما در فهرست‌های قدیم و بعضاً جدید نسخه‌هایی که چندین موضوع داشته یا تعیین موضوع برای آن مشکل بوده، موضوع آن را «متفرقه» و «چند دانشی» می‌داده‌اند. که موضوع مبهم بوده و هیچ راهنمایی محقق را برای فهم محتوای کتاب نمی‌کرده است.

- در مواردی تعیین موضوع مبهم و ناهماهنگی در انتخاب

نسخه‌شناسی می‌تواند آنها را تطبیق دهد؛

۲. توجه دقیق به یادداشت‌های مرقوم در برگ اول و دوم نسخه (ظهربه‌ها)، تملک نسخه و افزوده‌هایی که در طول عمر نسخه توسط کاتب و مالکان نسخه و یا خوانندگان بر حواشی و یا قسمت‌های مختلف آن اضافه شده است.

۳. آوردن نمایه‌های شش‌گانه (الفبایی کتاب‌ها، موضوعی کتاب‌ها، مؤلفین، کاتبان، اعلام و اشخاص، جاها و امکنه) در انتهای دفتر اول و دفتر دوم. البته با فهارس منتشره در سال‌های گذشته هماهنگ نیست در آن فهارس نمایه‌ها فقط در انتهای دفتر ۲ آمده‌اند و می‌تواند نشان تکامل و رشد در روند فهرست‌نویسی باشد.

بعضی از نسخه‌های معتبر معرفی شده در این فهرست به شرح زیر می‌باشند:

۱. کاشف المعانی از ابوالفضائل عباد بن احمد حسنی، کتابت در ۷۲۶ق. زمان مؤلف (دفتر ۱ص ۱۶)؛
۲. زیج ایلخانی از خواجه نصیر کتابت در جمادی الاول ۸۲۵ در مدرسه فخریه سبزوار (د ۱ص ۲۵)؛
۳. منهاج السنه النبویه از ابن تیمیه (۷۲۸) کتابت در دمشق شوال ۷۳۸ (د ۱ص ۳۲) و کتابت ۷۱۰ (د ۲ص ۵۲)؛
۴. شرایع الاسلام از محقق حلی کتابت سده ۸ق. با انهایی در ۷۵۴ق. (د ۲ص ۲۶)؛
۵. اقانیم العلی از ملا احمد یزدی مشهدی (حدود ۱۳۱۰) به خط مؤلف (د ۲ص ۳۹)؛
۶. ارشاد الازدهان علامه حلی کتابت ۱۳ شوال ۷۱۹، دارای

موضوع در این «فهرست مورد بررسی» به چشم می‌خورد. چنانچه مؤلف محترم رساله مختصر «تعریف العلوم الادبیه» (دفتر ۱ ص ۴۷)، «مجموعه» (دفتر ۱ ص ۸۳)، «مصالح المومنین» از مجموعه ردیف ۱۱۹ (دفتر ۱ ص ۱۳۶)، «حیة الحیوان» (دفتر ۲ ص ۱۴)، «نظام الشتات» (دفتر ۲ ص ۳۰) و «اقانیم العلی» را موضوع متفرقه داده است.

- یا این که رساله‌های اجوبه‌المسائل (دفتر ۱ ص ۶۲، ۶۳ و ۶۵ و ۷۳) که سؤال و جواب‌های اعتقادی است، موضوع را «پاسخ» تعیین کرده است که گویای محتوای نسخه و معمول فهرست نیست.

- در دفتر ۱ صفحه ۷۰ در قسمت نسخه شناسی «مجموعه» (سه رساله‌ای)، ذکر شده: «بین رساله دوم و سوم اشعاری به عربی و فارسی از محمد جزری و... دیده می‌شود» که اسامی ۱۴۳ شاعر را نام می‌برد و نام محمود فاطمی به عنوان یکی از شاعران که کاتب نسخه نیز هست آمده، این تعداد شاعر که اشعارشان بین رساله اول و دوم آمده، به نظر می‌رسد با عنوان جنگ اشعار اگر معرفی می‌شد، با آوردن آغاز و انجام اشعار و... برای محققان قابل استفاده بیشتر می‌بود.

فهرست‌نویسی یک نسخه خطی به صورت ایده آل

فهرست‌نگار برای فهرست کردن یک نسخه باید آن را از چهار منظر کتابشناسی، نسخه‌شناسی، افزوده‌ها، مقایسه و مورد بررسی قرار دهد.

در مبحث کتابشناسی: عنوان، مولف، زبان، موضوع، توضیحات کتابشناسی، آغاز کتاب، انجام کتاب، مباحث و فصل‌بندی‌های کتاب، افتادگی‌های نسخه، آسیب‌ها و ترمیم‌ها به ترتیب ذکر می‌شود.

در مبحث نسخه‌شناسی: نوع خط، کاتب، تاریخ کتابت، محل کتابت، مشخصات سفارش‌دهنده کتابت، وقف و تاریخ وقف، تزئینات نسخه، یادداشت‌حاشیه‌ها، مرقوم برگ اول و دوم نسخه، تملک نسخه، نوع کاغذ، نوع جلد، تعداد اوراق، اندازه کتاب می‌آید.

و در مبحث افزوده‌ها: فهرست‌نگار به افزوده‌های نسخه در طول عمرش که توسط کاتب نسخه، مالکان نسخه و یا خوانندگان مختلف بر حواشی و یا قسمت‌های مختلف آن اضافه شده می‌پردازد.

در مبحث مقایسه: با استفاده از فهرست نسخه‌های خطی در سایر کتابخانه‌ها، فهرست کتاب‌های چاپی، تمام منابع و فهرست‌های خطی و چاپی برای استفاده و اطلاعات بیشتر محققان ارجاع می‌دهد.

به نظر می‌رسد که به بعضی از مباحث مذکور در فوق در این فهرست و در مبحث کتابشناسی پرداخته نشده و یا در قسمت نسخه‌شناسی در بعضی از موارد به یادداشت‌های تملک و اشعار بیشتر و دیگر موارد کمتر توجه شده، شاید غفلت از بعضی مباحث به دلیل استفاده از تصویر و در دسترس نبودن اصل نسخه در هنگام تکمیل فهرست و یا پیروی از والد معظم و دانشمندشان

روش مختصرنویسی بوده است.

متأسفانه هنوز شیوه‌نامه‌ای برای فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی در ایران، مدون نشده است که مورد قبول همه فهرست‌نگاران چه از حیث کتاب‌شناسی و چه از حیث نسخه‌شناسی قرار بگیرد و همه بر اساس آن از یک چارچوب معین پیروی کرده و تابع یک دستور عمل و یک سلسله قراردادهای فهرست‌نگاری باشند و برحسب سلیقه شخصی خود عمل نمایند.

اما ناگفته نماند چند سالی است بزرگان این رشته با تشکیل انجمن و سمینارها در صدد هماهنگی و تعیین ملاک و معیارهای مورد قبول همه فهرست‌نگاران برآمده‌اند؛ که ان‌شاءالله به زودی این تلاش‌ها به بار خواهد نشست و نقد و بررسی هر چه بیشتر فهارس منتشرشده، مارا به این هدف و مقصد نزدیکتر می‌کند.

پی‌نوشت‌ها

۱. کتاب مورد بررسی فاقد فهرست پیش از انتشار می‌باشد.
۲. بعضی از کتابخانه‌هایی که مؤسس آن حضرت آیت‌الله بروجردی بوده و کتب خطی آن فهرست شده به شرح زیر می‌باشد:
 - الف. کتابخانه مسجد اعظم به همت این مرجع بزرگ، در جوار بارگاه ملکوتی حضرت فاطمه معصومه (س) در ۲۵ فروردین ۱۳۴۰ افتتاح شد و اکنون دارای ۶ هزار و ۸۱۴ عنوان در ۴ هزار و ۸۲۴ نسخه خطی است که توسط آیت‌الله استادی در سال ۱۳۸۸ با استفاده از فیش‌های تحقیقات موجود، فهرست قبلی خود را در ۵ جلد تکمیل نمود که تا کنون جلد اول و دوم آن منتشر شده است (ماخوذ از مصاحبه آیت‌الله سید محمد جواد علوی بروجردی نواده دختری آیت‌الله العظمی بروجردی با روزنامه خراسان، ۳۱ شهریور ۱۳۸۹، ص ۱۴).

ب. فهرست نسخه‌های خطی موسسه آیت‌الله العظمی بروجردی را در قم، توسط دانشمند ارجمند جناب حاج سید احمد حسینی اشکوری در سال ۱۳۸۴ در دو دفتر به معرفی تعداد ۶۲۴ نسخه پرداخته و با نمایه‌های گوناگون در آخر دفتر دوم و تصاویر رنگی از نفایس خطی منتشر شد.

ج. استاد و دانشمند مرحوم سید عبدالعزیز طباطبایی یزدی نیز نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله العظمی بروجردی را در قم فهرست کرده که دفتر یکم نسخه‌پژوهی (به کوشش ابوالفضل حافظیان تألیف شده) به صورت نامگو و مختصر بیش از ۶۰۰ نسخه که ۱۰۰ جلد آن از کتاب‌های کتابخانه صاحب مستدرک الوسائل میرزا حسین نوری است معرفی شده است.

د. کتابخانه مدرسه آیت‌الله بروجردی در کرمانشاه، توسط استاد ارجمند جناب حاج سید احمد حسینی اشکوری به معرفی ۱۴۳ کتاب خطی در ۱۳۹ صفحه پرداخته است. موضوع این کتاب‌ها قرآن و تفسیر، حدیث، دعا و زیارت، فقه، فلسفه، اخلاق، کلام، سیره، عرفان، صرف و نحو، بلاغت و شعر است و از جمله کتاب‌های خطی این مجموعه تألیف شیخ صدوق، شیخ طوسی، محقق حلّی، شیخ مفید، علامه مجلسی، علامه حلّی و سیوطی می‌باشد.

۳. در مقدمه فهرست جلد اول آمده: «توفیق دیدار این کتابخانه و عکس‌برداری از ۲۲۰ نسخه و فهرست آنها نصیبم گردید» که با تعداد ۳۰۳ نسخه فهرست شده مغایرت دارد.

متأسفانه هنوز

شیوه‌نامه‌ای برای

فهرست‌نویسی

نسخه‌های خطی در

ایران، مدون نشده

است که مورد قبول

همه فهرست‌نگاران

چه از حیث

کتاب‌شناسی و چه از

حیث نسخه‌شناسی

قرار بگیرد و همه بر

اساس آن از یک

چارچوب معین پیروی

کرده و تابع یک

دستور عمل و یک

سلسله قراردادهای

فهرست‌نگاری باشند

و برحسب سلیقه

شخصی خود عمل

نمایند